

Johannes Reinhart
Institut für Slawistik
Universität Wien
Spitalgasse 2–4, Hof 3, A-1090 Wien
johannes.reinhart@univie.ac.at

RIJETKE RIJEČI U RJEČNIKU CRKVENOSLAVENSKOGA JEZIKA HRVATSKE REDAKCIJE¹

U članku se opisuju riječi u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koje nisu oprimjerene ni u *Praškom staroslavenskom rječniku* ni u Miklošičevu crkvenoslavenskom rječniku ni u *Akademijinu rječniku*. Neke su od tih riječi vlastita imena iz *Biblije* ili iz drugih prevedenih tekstova koje nisu bile uzimane u obzir. Mali dio riječi koje se ne susreću u navedenim rječnicima tvorbene su inačice drugih riječi koje su dobro potvrđene u hrvatskom crkvenoslavenskom ili u starohrvatskom jeziku. Ostale riječi koje nisu oprimjerene u drugim rječnicima — ni u suvremenom hrvatskom jeziku — pružaju dobar uvid u povijest hrvatskoga jezika.

U najtočnijoj analizi fonda staroslavenskih riječi, predstavljenoj u knjizi Ralje Mihajlovne Cejtlin *Лексика старославянского языка* (Moskva 1977), razlikuju se dvije skupine hapaksa (Cejtlin 1977:40–41):

- (1) Riječi, koje su dobro potvrđene u leksiku crkvenoslavenskome različitim redakcija kao i leksiku književnih i dijalekatskih slavenskih jezika, ali u staroslavenskome dolaze samo jedanput (npr. *baba*, *bъdrostvъ*, *vesna*);
- (2) Riječi, koje drugdje nisu uopće oprimjerene (npr. *dlъgoslužie*, *neizdrečъnikъ*, *synobožъstvie*).

Dok su hapaksi prve skupine mnogobrojni, broj riječi druge skupine

¹ Zahvaljujem dr. Ani Kovačević (Zagreb) na jezičnoj korekturi članka i na cijelom nizu sadržajnih savjeta.

je ograničen. Hapaksi druge skupine dolaze ponajprije u *Euhologiju sinajskome* i u *Suprasalskom rukopisu*. Njih bismo mogli nazvati okazionalizmima, iako R. M. Cejtin od toga preza. Prvobitno sam rad htio nazvati »Hapakslegomena u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*«, ali nisam jer su riječi, kojih nema u tri uspoređena rječnika — *Praškom staroslavenskom*, Miklošičevu crkvenoslavenskom i u *Akademijinu rječniku* — ponekad potvrđene više puta u jednom ili u nekoliko hrvatsko-crkvenoslavenskih spomenika.

U članku se uzimaju u obzir prva dva sveska *Rječnika*. U prvom svesku ima, ako zanemarimo osobna imena, 306 riječi, kojih nema u spomenuta tri rječnika, a u drugom svesku ima 262 takve riječi. Među njima je 75 hapaksa u prvom svesku, a 131 hapaks u drugom svesku, i 74 odnosno 64 posuđenice u dva sveska, djelomice takvih, koje su odavna ušle u slavenske jezike (npr. *biskupstvo*, *vskralevstvovati*, *vcésar'stvovati*).

Ukupni broj natuknica u prvom svesku iznosi 2065 (2062 + 3 dopunske riječi), dok drugi svezak broji ukupno 2054 (2051 + 3 dopunske riječi) natuknice.

U ovom su istraživanju izostavljeni posvojni pridjevi na *-j-* (npr. *gorganb²*; *diēnъ* 'Dijanin'; *edinorožb* 'jednorogov'; *Elanъ* 'Elin, of Elah'), ali su uzeti u obzir pridjevi na *-bšk-*, derivirani od toponima, što bi se moglo kritizirati kao određena nedosljednost. Kod posuđenica nismo uračunali složenice s prvom sastavnicom *arhi-*.

Obrađene »rijetke riječi« prvoga sveska *Rječnika*, dakle one, kojih nema u tri spomenuta rječnika, jesu sljedeće²:

ava, ave, aganъскъ, agiosъ, ag'nciъ, agonъ, adoukatusъ, ainъ, aionъ, akvienъскъ, akkaronъскъ, akra, akratomъскъ, akrimoniê, aksamitънъ, almužna, alno, alpaedo, *alfavita*, amalêčaninъ, amalêčъскъ, amanitъскъ, amarimidimъ, ambienъскъ, ametistusъ, amorêi, ampiteatrъ/amfiteatrъ, ampora, angli, andriêntъ, anjeliкъ, annъ, antiponъскъ, aroplinъ, apustolstvie, apustolъ², araklêiskъ, *aramata*¹, arenariê, ariolъ, aristorъ/aristorii, arodii, aromatizati, arhidêlatelъ, arhierêistvie, arhikrovъсъ, asižъскъ, askupa, atanatosъ, atusъ, aferъ, afriкъ, ahaiti, balina, *balinъskъ*, balovatelънъ, balstvънъ, basilika, batorno, bdeliumъ, bditelnê, b'drê, *bezavistno*, bezvêrstvie, bezdarънъ, bezdêlma, bezlêpie, *beznadъ*, bezračunънъ, bezuma, *besvêtnikъ*, besvêtънъ², *beskonъčno*, *beslušlivъ*, *besprêstanne*, besprêstana, besprêstannê, best'kmenънъ, *bestudnica*, bestudno, *besumno*, *bečestънъ*, *bečinoû*, *bečislno*, *beč'stvo*, bivaemoe/bivaemaê, bivaûcee/bivaûcaê, bivšaê, **bienniumъ**, **bizanъскъ**, **biskupstvie**, bistrina, bitiiskъ, *blagoboênie*, *blagovolno*, *blagovolstvie*, *blagovêstitelъ*²,

² Kurzivom su obilježeni hapaksi, masnim slovima posuđenice.

blagodétstvie, blagodétstvo, *blagolûbie*, *blagoobilie*, *blagoprêbivanie*, *blagoredьnь*, *blagos'vгъšєnь*, *blagostivê*, *blagostno*, *blagotvorie*, *blagot'čьnь*, *blagougodno*, *blagougodnê*, *blagouredie*, **blagohodožnikь**, *blagoč'stvie*, *blagoč'tьcь*, *blagočьstnê*, *blažstvovati*, *bližič'stvie*, *bliž'stvo*, *blizn'stvenь*/*bliznьč'stvьnь*/*blizn'čьstvenь*, *blédênie*, *blûditelь*, *bndra* (!), *bogolûbiti* (!)³, *bogoobêtьnь*, *bož'stvie*/*božьnstvie*, **bolonьskь**/**bolonêiskь**, **botronь**, *boêznivê*, *boêtelьnь*, **bragmane**, *brazgati*, *brazditi*, *branstvo*, *brat'гъstvie*, *bregmlêнь*, *brecati*, *bridko*, *britonьskь*, *bročьnь*, *brъžєnič'stvie*/*brъžєnstvie*, *brъžitelьnь*, *brъžiti*, **brьньнь**¹, *bubnačnica*, *bue*, *bue(v)stvo*, **burgunьskь**, **burnêi**, *buênie*, *bêgavь*, *bêdnotrьpnê*, **bêtь**, *vala*, **vandalьskь**, *var'šєnь*, **varoh-ta**, **vasanitidinьskь**, **vasanьnь**, *vačenie*, *vačьnьnь*, *vbečediti*, *v'vezovati*, *svi-knuti se*, *vvrъžєnie*, *vdovina*, *vdovstvie*, **vdupliti**, *vdêdicitì*, *vdêti*², *v'edinanь*, *vekati*, *veliko*, *veličenie*, *veličnê*, *velmožni*, *velmožno*, **versavitьskь**, **versьcь**/**veršьcь**/**beršьcь**, *večeratelnica*, *večernєnь*, *vželêtelьnь*, *vzbarati*, *vzbožnê*/*vzbožno*, *vzbožьnь*, *vzborenîe*, *vzboritelno*, *vzboritelьnь*, *vzbor-riti se*, *vzbrantelь*, *vzbrati*, *vzbuždevanie*, *vzveselenie*, *vzvracêvati*, *vzvьrčiti*, *vzvêrovanie*, *vzvêstovanie*, *v'zvêčevati*, *vzglьbiti*, *vzgnušanie*/*vzgnušenie*, *vz-gospodstvovati*, *vzgrьdati*, *vzgrьmitelь*, *vzdanie*², *vzdvignenie*, *vzdvižanie*, *vzdilanie*, *vzdimati se*, *vzdihanьnь*, *vzdlьbiti* (!)⁴, *vzdražati se*, *vzdruženie*, *vzdrьznovenie*, *vzdrьhniti se*/*vzdrьhnêti se*, *vzduti*, *vzdušati*, *vz'ečevati*, *vzža-lovati*, *vzloviti*, *vzlêditi* (recte: *vzlediti*), *vzmožno*, *vzmožnê*, *vzmož'stvie*, *vzmrьzstvovati*, *vzmučevati*, *vzmucati*, *vzmêstiti se*, *vznezdraviti*, *vznoša-vati*, *vzobitovati se*, *vzobrêzati*, *vzobrêsti*, **vzobêtovanie*, *vzoričє*, *vzrav-niti se*, *vzroč'stvo*, *vzrьzati*, *vzužasati*, *vzučiti*¹, *vzčeti*, *vzčisti*², *vzьpь*, *vi-variti*, *vivesti*, *vivrêči*, *vidimê*, *vidêнь*, *viknutie*, *vimesti*, **vindinьskь**/**vindiiskь**, *vinesenie*, *vineti*, *vinositi*, *vipirina*, *vipiti*, *vipluti*, *viprostirati*, *vipostrêti*, *vipustiti*, *vipučati*, *virovati*, *visokozučьnь*, *visoč'stvie*, *vistupa-nie*, *vistupati*, **viteževati**, *vitrgnuti*, *vitrêbiti*, *vihoždenie*, *viš'stvie*, *viš'stie*, *viêvica*, *vladatel'stvo*, *vlaziličє*, **vlaspimiti**, *vlačeta*, *vlač'stvie*, *vľšvenь*, *vmаньнь*, *vmênevati*, *vnağlê*, *vnimatelno*, *vnutru*, *v'ньнь*, *voboružiti se*, *v'obrazovatelnica*, *vodnati se*, *vodorêčьnь*, *vodotrudьnь*, *voevodstvie*, *vožдьнь*, *voičєnь*, *v'oruževati*, *v'oruženie*, *v'oružie*, *v'ostriti*, *vplьznuti*, *vprorьčєnie*, *vrač'stvie*, *vračь*², *vrinovati*, *vrut'čьcь*, *vръhovstvie*, *vръšba*²; **bišekstь** (Σ = 306).

Obrađene »rijetke riječi« drugoga sveska *Rječnika*, dakle one, kojih nema u tri spomenuta rječnika, jesu sljedeće:

vrêčičьnь, *vrêcice*, *vsakžde*/*vsakže*, *vsakoêki*, *vsakoêcê*, *vsiênie*, *vskliknutie*, *vsklopiti*, *vsklьčiti*, *vskoreniti se*, **vskralevstvovati**, *vskrêsitelno*, *vskrêševati*, *vskrêšєnь*, *vspakostiti*, *vspeti*, *vspitatelnica*, *vspitêtelnica*, *vspitovati*, *vspitênikь*, *vsplesti*, *vsplêtati*, *vspominь*, *vsponositi*, *vspočivati*, *vspočinuti*,

³ RCJHR I:218, s.v. *bogolûbiti*: »non nisi loco corrupto«.

⁴ Stariji infinitiv glasi *-dlêsti*, usp. *izdlesti* kod Antuna Dalmate, v. RHSJ 4 (Isprekrižati – Kipac), 1892–1897:164, s.v. izdupsti.

vsprinositi, vsprîcati, vsproreči, vsprêlûbodêti se, vsprêçavati/vsprêçevati, vspuçenъ, vstanutie, vstlêci, vstočъnъ², vshitovati, vshiçevati, vshiçenica, v'scvisti, vtai, vtainê, vhiditelj, vhodoč'stvo, vcêsar'stvovati, vçediti, vçeladiti, vъzv'nêti, vъzd'hnovenie, vъzd'hovati, vъzm'çenie, vъz'spati, vъm'çenie/um'çenie, vъplstvovati, vêd'ръce, vêrimъ, vêritelno, vêritelnê, vêrovatelnê, vêrovatelъnъ, vêrovêrъnъ, vêrstvie, vêrъnstvie, vêste, vêçstvo, vêçъnstvo, vêçnota, vêçnê, vûtrê, gavaoнъскъ, gazariнъскъ, galaaditêne, galiçъскъ, galiêni, gbotръ, gvozdiнъnъ, gigantovъ, glavotegъ, glagolitelъnъ, glasito, glasovznošenie, gluboko, glubokostъ, glumka, gлъtuniê, gлъtunъ, gnesivъ, gnilnikъ, gnily¹, gnusitъ, gozamyскъ, goneziti, gorupno, gorupostъ, gorupъ, goruçe, goruшьnъ, gorêtelno, gotovanie, grabželi, gravaoнъскъ, graviê, gramota¹, gramota², gramotiti, grapiûnъ, grebiê, гръdie, гръличиъ, грênie, gurelъ/gurêlъ, dakalitra, daletъ, daleč'stvo, damatêнъскъ, datelnica, daciêne, dvoinoû, dvoič'stvo, dvornostъ, dvoustatъ, d'gna (!), d'gota (!), dekšesta, derezlivъ, desetnakъ, diapsalma, didaskalъ, dieli, dikанъ, dikovanie, dikovati se, diêlozi, diêfoniê, dlъga, dlъgoželêtelъnъ/dlъgoželêнъ, dlъgotъnъ, dobditelj, dobrovolenie, dobrodarstviti, dobroobrъvenъ, dobrê², dovolъ², dogmatizati, Dodamyлъ/dodamilyскъ, dozrênie, doizglagolati, doizgovoriti, doizreçi, doikinъ, doica, dokasati (se), domъскъ, dopoznati, dosaditelno, dosaždatelj, dosežъnъ, dostoiênstvie, dosъzdati, doçestiti, dragalasiiskъ, drakunъ², dreselъnъ, driliška, drugoviceû, drugovъ, drugъ³, družie, družinstvie, družiti se, drъžavno, drъžatelj, drъželъ/drъžalъ, drъžitelъ, drъzimъ, drъznovati (se), drъzovati, drъzu, drъhъtъ, drêvie, drêvlostъ, drêvlyъ, dubalъ/dubaliê, dubъcъ, dunastъ, dupleksъ, dupliti, duplo¹, duhova, duhovnê, duçiti, dušegubivъ, dušelovica, dъêbolika, dêvstvie, dêtirъ, e³, ebroničъскъ, ebronъскъ, evoa, evêi/evъ, edinovlastъ/edinovlastъnъ, edinozračъnъ, edinokolênnikъ, edinosuçstvie, edinočъnъ, edinstvnê, edomitъ, eklisasъ, ekšorcista, ekšumenъскъ, екъ, elefanciê, elikori, elioкъскъ, elicêмъ, ematelъ, emoroiza, en, eneralъ, encenoê, episkupstvenъ, eretniçъ, eropolitanъскъ, erêistvie, estъ, estъstvnê, etamyскъ, etъ, etêi, efebъ, efebêi, ešutъ², ešutъnъ, žalovanie, želêsnivo, želêsnivъ, želêcъnъ, želêtelъno, žetelъ², žživlati, živite, žгъльcъ¹, žгътвъcъ/жгътникъ, жгъtie², žusta, zabivanje, zavidlivo, zavrêsti, zaglaždение, zagresti², zagublati, zadaêti, zadovolеuçinenie, zazviznuti, zai, zaistinu, zaklaplati, zakonoprêstupnê, zamêriti, zapeçatlati, zaplêtati; dobrovêsto (Σ = 262).

Što se tiče nepotvrđenosti netom navedenih riječi u spomenuta tri rječnika, pouzdao sam se u podatke rječnika. Na jedan slučaj gdje sam to ipak provjerio, vratit ću se malo kasnije. Moguće je da su još neke riječi isto tako posuđenice (npr. *dubalъ/dubaliê* 'svila, fina lanena tkanina'), ali za to bi trebalo više podrobnih istraživanja.

Za usporedbu navodim nekoliko hapaksa, koji se ipak nalaze i barem u jednom od triju spomenutih rječnika (takvih je 254 riječi, od kojih su 22 osobna imena, što znači da je apelativa 232): *vsklevetati* (BrVO), *vslanati*

se (BrVO), *vspitati* (BrPm), *vspluti* (BrN₂), *vsplûvati* (CPar), *vsteklb* (BrN₂), *vcêsarevati* (PsFr), *voplstvie* (BrVO), *vêica* (CŽg), *gložie* (BrVO), *glubostb* (CŽg), *govorlivb* (BrN₂), *grabiti* (CBč), *gugnivb* (BrLab), *dvoica* (BrVat₅), *dovzati* (COxf), *dopadati* (RegBen), *dreselivb* (RegBen), *družā* (BrVat₆), *edino-mužica* (CBč), *epopsa* (CAc), *zavaditi* (BrVO), *zagvozđiti* (BrLab), *zažganie* (CPet), *zapatiti* (BrVO).

Citat iz recenzije Emilije Bláhove prvih pet sveščica *Rječnika*⁵ jasno govori da definicija riječi kao »rijetke« (ona to naziva »hapakslegomenon«) ovisi o broju uspoređenih rječnika. Potvrđuju to i tri obrađena leksema u *Rječniku* koji izostaju u prethodno navedenim rječnicima, ali kada se usporedbi pridoda staroruski rječnik XI.–XIV. stoljeća, tri riječi iz *Rječnika* gube svoj ekskluzivan karakter: *vbzd'hnovenie* — *vbzd'vchnovenije* (SDJa II:47); *didaskalb* — *didaskalb* (SDJa II:467); *gluboko* — *gluboko* (SDJa II:331). Poseban je slučaj riječ *adoukatusb*, koje u praškom staroslavenskom *Rječniku* zbilja nema, ali se može naći u dopunama toga rječnika s potvrdom u crkvenoslavenskom prijevodu evanđeoskih homilija Grgura Velikoga⁶.

Važan je aspekt pri analizi leksika korpusnog jezika tvorba riječi.⁷ To se može ilustrirati građom vezanom sa šest tipova tvorbe riječi koji imaju važnu ulogu u istraživanju. Riječ je o sljedećim derivacijskim modelima: predmetak *vi-*, predmetak *vz-/vs-* za izraz budućnosti, tvorba priloga, imenice sa sufiksom *-stvie*, pridjevi ili prilozni sa sufiksom *-telbn-*, te sufiksni sinonimi.

Hrvatsko-crkvenoslavenski jezik — kao i neki slovenski i sjevernočakavski dijalekti⁸ — dijeli izoglosu sa zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima po tome što u svima postoji prefiks *vi-* (**vy-*). Navest ćemo glagole iz prvog sveska *Rječnika* kojih nema u tri spomenuta rječnika: *vi-variti*, *vivesti*, *vimesti*, *vinesenie*, *vineti*, *vinositi*, *vipirina*, *vipiti*, *vipluti*, *viprostirati*, *viprostrêti*, *vipustiti*, *vipučati*, *vistupanie*, *vistupati*, *vitrbognuti*, *vitrbêbiti*, *vihoždenie*, *viš'stvie*, *viš'stie*.

Slično tomu, karakteristična je osobina hrvatske redakcije prefiks *vz-/vs-* kao izraz budućnosti. Citirat ćemo ovdje mali izbor takvih prefigiranih glagola — njih ima znatno više: *vzglbtiti*, *vzgospodstvovati*, *vzloviti*, *vzužasa-*

⁵ »Některá hapaxlegomena, nedoložená v žádném ze srovnávaných slovníků, jsou však izolovaná jen zdánlivě.« (Bláhová 1997:222).

⁶ SJS V:41, s.v. *advokatušb.

⁷ Usp. »V řádě případů jsou v charv.-hlah. památkách doloženy jiné deriváty téhož kořene, než jaké dokládá SJS z materiálu staroslověnského, např. *bročb* purpur coccinum a *bročbnb* purpureus (v SJS jen *бръоцинтн*) ...« (Bláhová 1997:222).

⁸ Usp. npr. Pičan: *vibrāt*, *vignāt*, *vilēs/vilazāt*, *vinēt* (Ružić Sudčev 1999); Orlec: *vilas* 'right to pass', *vinut* 'take out' (Houtzagers 1985). Usp. također Lencek 1993:349–351.

ti, vskoreniti se, vskralevstvovati, vspakostiti, vsponositi, v'scvisti.

Kod priloga kojih nema u tri uspoređena rječnika uočavamo sljedeću sliku: ponekad postoji druga tvorba priloga, ponekad pridjev s kojim je prilog u derivacijskoj ovisnosti: *vsakoêcê – vsakoêko – vsakoêki; vêritelno – vêritelnê; vêritelné – vêritelno; vêrovatelnê – vêrovatelъnъ; vêčnê – vêčno – vêčъnъ; glasito – glasitъ; gluboko – glubokъ; goruče – goručъ; drъžavno – drъžavъnъ; duplo¹ – dup'lv; duhovnê – duhovno – duhovъnъ; estъstvnê – est'stvъnъ; zavidljivo – zavidlivъ; zakonoprêstupnê – zakonoprêstupъnъ.*

U oba sveska Rječnika razmjerno su dobro zastupljeni pridjevi ili prilozi sa sufiksom *-telъn-*: *balovatelъnъ, boêtelъnъ, brъžitelъnъ, vželêtelъnъ, vzboritelъnъ; vskrêsitelno, vêritelno, vêritelnê, vêrovatelnê, vêrovatelъnъ, glagolitelъnъ, gorêtelno, dlъgoželêtelъnъ/dlъgoželênъ, dosaditelno, želêtelъno.* Oni su – kako sam pokušao dokazati prije tri desetljeća⁹ – specifična hrvatsko-crkvenoslavenska osobina, tj. ne potječu iz nekog drugoga slavenskog jezika¹⁰, ali nisu potvrđeni ni u kasnijim jezičnim razdobljima.

U hrvatsko-crkvenoslavenskom jeziku dosta su često zastupljene rijetke riječi sa sufiksima uz koje postoje blisko značne izvedenice s drukčijim sufiksima koje su uglavnom uobičajenije: *vêčnota – vêčъnstvie, vêčъnstvo; vêčъnstvo – vêčstvo; gnusitъ – gnusъnъ; dvoičstvo – dvoenie; dosaždatelj – dosaditelj; vskliknutie – vskliknovenie; vstanutie – vstanie.*

Velik je broj rijetkih riječi koncentriran u nekoliko hrvatskoglagoljskih spomenika: u *II. novljanskom brevijaru* (iz 1493. g.; BrN₂), u *Brevijaru Vida Omišljanina* (iz 1396. g.; BrVO), u *Pariškom zborniku br. 73* (ili u *Borislavičevu zborniku*; iz 1375.–1379. g.; CPar), te u *Frašćičevu psaltiru* (iz 1463. g.; PsFr):

BrN₂: *aionъ, besvêtnikъ (!), blagouredie, blagoč'stoie, buênie (?), vap'senъ, vzbрати, vzgrъdati, vimesti, viteževati, voevodstvie; vrêčičъnъ, vsakъde/vsakъže, vskralevstvovati, vspučenъ, vhodoč'stvo, včediti, vъplstovovati, vêčъnstvo, gravaonъskъ, gramota², dvoinoû, dvornostъ, dosъzdati, drêvъlv, dunastъ, dêtirъ. (Σ: 11 + 16 = 27)*

BrVO: *balinъskъ, bezlêpie, beskonъčno, blagovolstvie, blagoprêbivanie, bogoobêtъnъ, vviknuti, vzvъrъčiti, vzvêstovanie, vzoslivъ, vivariti, vinositi, visoč'stvie, vitrъgnuti; vspoplъzati se, včeladiti, glagolitelъnъ, gnilnikъ, gozamъskъ, gotovanie, grebiê, d'gota (!), dobrovolenie, doica, dosaditelno, dosaždatelj, dručiti se, dušegubivъ, edinosučstvie, edomitъ, estъstvnê, živlati. (Σ: 14 + 18 = 32)*

CPar: *beč'stvo, bubnačnica, večeratelnica, vz'ečevati, vzloviti, vmênevati, voždъnъ; vskliknutie, vsponositi, vstanutie, vъzd'hovati, gbotrъ, glumka, etamъskъ, zagresti², zazviznuti. (Σ: 7 + 9 = 16)*

⁹ Usp. Reinhart 1986.

¹⁰ Usp. Havránek 1929:781, Keipert 1977:51.

PsFr: *arodii*, *bezavistno*, *bezvêrstvie*, *beslušlivъ*, *besprêstamne*, *bečestъnъ*, *bečinoû*, *bivaemoe*, *blagovêstno*, *blagodêtelъ*², *blagostno*, *blagot'čъnъ*, *blazštvoovati*, *bêdnotrъpnê*, *vzvêrovanie*, *vzdanie*², *vzmrъstvovati*, *v'oruževati*; *vscoreniti se*, *vspeti*, *vêrovêrъnъ*, *vêčnê*, *vêsto*, *gigantovъ*, *goneziti*, *dobrodarstviti*, *dogmatisati*, *drъžavno*, *drъzovati*, *edinozračъnъ*, *zakonoprêstupnê*, *dobrovêsto*. (Σ: 18 + 14 = 32)

Ponekad pri analizi rijetkih riječi važnu ulogu ima i tekstologija. To se odnosi s jedne strane na usporedbu riječi iz *Rječnika* s hrvatskoglagoljskim spomenicima ili tekstovima koji nisu bili ekscerpirani u tom *Rječniku*. U nekim slučajevima moglo bi se pokazati da rijetke riječi *Rječnika* nisu u hrvatskoglagoljskoj književosti unikatne. Pogledajmo sljedeće primjere:

vêrъnstvie (MVat₄; molitva br. 757)] = Kph
gbotrъ (CPar)] usp. CPet (Tlkovanie evanجليê)¹¹
dozrênie (MVat₄; Eccli 39.4)] = Kph *2Vrb
zaglaždenie (MNov; 205)] = MVat₈ Oxf373 NY Pt

U tri spomenuta primjera iz misala (*vêrъnstvie*, *dozrênie*, *zaglaždenie*) i u primjeru iz *Pariškog zbornika* (*gbotrъ*) pokazuje se da se pretpostavljena unikatnost leksema gubi ako uzmemo u obzir i druge rukopise.

U sljedećim se primjerima uspoređuje čitanje hrvatskoglagoljskih rukopisa s rukopisima drugih crkvenoslavenskih redakcija:

PsFr: *arodii* (CommPs 103.17)] *arodii* (Jagić 1907:495); *bezavistno* (CommPs 144.15)] *bezbavistъno* (Jagić 1907:680–681); *bezvêrstvie* (CommPs 52.6, 105.15)] *bezbvêrijem'*; *bezbvêrstvija* (Jagić 1907:260, 516); *beslušlivъ* (CommPs 57.6)] *beslušliva* (Jagić 1907:279); *besprêstamne* (CommPs 101.10)] *besъ prêsmene* (Jagić 1907:480); *bečestъnъ* (CommPs 112.3)] *bečъstъno* (Jagić 1907:556); *bečinoû* (CommPs 143.13)] *be činu* (Jagić 1907:676); *bivaemoe/bivaemaê* (CommPs 77.51, 80.8, 77.49)] *byvaemoe*, *byvaemoe*, *w byvaemychъ* (Jagić 1907:382, 397, 382); *blagovêstno* (CommPs 45.12, 64.13)] *blagovêstъno*, *blagovêst'no* (Jagić 1907:227, 306); *blagodêtelъ*² (CommPs 10.1)] *blagodêtel'mi* (Jagić 1907:44); *blagostno* (CommPs 7.12)] *blagost'no* (Jagić 1907:29); *blagot'čъnъ* (CommPs 146.10)] *Blagočestъno* (Jagić 1907:688); *blazštvoovati* (CommPs 99.5)] *blazъstvuetъ* (Jagić 1907:474); *bêdnotrъpnê* (CommPs 147.6)] *bêdnotrъpnê* (Jagić 1907:690); *vzvêrovanie* (CommPs 78.9)] *vъzvêrovanija* (Jagić 1907:389); *vzdanie*² (Ps 128.6)] *na z'daniichъ* (Jagić 1907:625); *vzmrъstvovati* (CommPs 87.9)] *Vzmrъzovašъ* (Jagić 1907:420); *v'oruževati* (CommPs 36.14)] *vъwpožaošte* (Jagić 1907:174); *vscoreniti se* (CommPs 51.7)] *vkoreni(tv) se* (Jagić 1907:256); *vspeti* (CommPs 9.4)] *vъspetie* (Jagić 1907:34); *vêrovêrъnъ* (CommPs 126.5)] *vêrnychъ* (Jagić 1907:623); *gigantovъ* (CommPs 143.2)] *gigantovy* (Jagić 1907:672); *goneziti* (CommPs 25.1)] *gonežъ* (Jagić 1907:113); *dobrodarstviti* (tit. ad Ps 102)] *dobrodarъst'viti* (Jagić 1907:485); *do-*

¹¹ Usp. Štefanić 1960:363 (br. 17).

gmatisati (CommPs 97.8)] *dogmatisavъše* (Jagić 1907:470); *drvžavno* (CommPs 22.5)] *drvžavno* (Jagić 1907:102); *drvzovati* (CommPs 77.63)] *drvzovašo* (Jagić 1907:385); *edinozračъnъ* (CommPs 21.22)] *edinozračъnъ* (Jagić 1907:97); *zakonoprêstupnê* (CommPs 50.7)] *zakonoprêstoptъno* (Jagić 1907:250); *dobrovêsto* (CommPs 137.7)] *dobrê vêsto* (Jagić 1907:652).

BrVO: *vspoplъzati se* (Pr 14.19)] Grig *vspoplъznqtъ se*; *gnilnikъ* (R 9.21)] Mat *skudêlnikъ*; *dušegubivъ* (Ja 3.15) ψυχικός] Mat *d(u)ševna*; *žživlati* (Ex 1.18)] Grig *življaete*.

CPar: *vsponositi* (Ps 73.10)] PsLob *ponositъ*; *vstanutie* (Ps 138.2)] PsLob *vstanie*; *glasovznošenie* (Ps 26.6; Ps 32.3; vociferatio)] PsLob *vskliknovenie*; *vslikanie*; *glumka* (Ps 118.85; fabulatio)] PsLob *glumljenje*; *etamъskъ* (Ps 73.15)] PsLob *etam*; *zagresti*² (Ps 9.16; infixae sunt)] PsLob *uglbbu*.

Vidimo da je samosvojnost *Frašćićeva psaltira* na leksičkoj razini prozročena time što leksičko blago komentara u komentiranim psaltirima nije popisivano, barem ne u rječnicima. Promjene dvaju drugih navedenih spomenika, *Brevijara Vida Omišljanina* i *Pariškog zbornika br. 73*, nisu tako dalekosežne, ali su uočljivije u *Pariškom zborniku* nego u *Brevijaru Vida Omišljanina*.

U nekim slučajevima posrijedi su trenutačne tvorevine, kako su utvrdili obrađivači *Rječnika*. One nisu uvijek uspješne, i proizlaze iz pogrešne — svjesne ili nenamjerne — interpretacije latinskoga izvornika: *vskrêsitelno* ‘suscitando’: »translatio minus apta«; *dvornostъ* ‘curiositas’: »per commutationem *curiositas cum curia*«.

U jednom slučaju obrađivači su *Rječnika* zaboravili primijetiti da je riječ *d’gna* ‘rana; cicatrix’ iz *Frašćićeva psaltira* dobro zastupljena u drugim crkvenoslavenskim spomenicima, što dokumentira Miklošičev *Rječnik* (Miklošič 1862–1865:183, s.v. dъgna): *d’gna* (PsFr, CommPs 50.3)] *dъgnq* (Jagić 1907:248).

U malobrojnim slučajevima fonetske inačice leksema stekle su status natuknica, prema mojem mišljenju neopravdano: *drvzu* (BrN₂; **drvzo*), *d’gota* (BrVO; **dlъgota*).

Ima i riječi koje bi mogle biti povezane s drugim riječima, ili hrvatskoglagoljskim, ili hrvatskim ili (staro-)slavenskim. To se može prikazati na primjeru triju rijetkih riječi iz *Rječnika*. Glasovni oblik zagonetnoga pridjeva *gnesivъ* ‘prljav, nečist; ὀυπαρός’ (BrVO; Zch 3.3, 3.4) mogli bismo tumačiti kao posljedicu srednjobugarske zamjene nazala, pri čemu bi polazišni pridjev bio *gnosivъ* (u hrvatskim spomenicima nije potvrđen) u staroslavenskom izvorniku. *Dručiti se* ‘napredovati’ je semantički dosta daleko od staroslavenskoga glagola **drqčiti se* ‘mučiti se, patiti’ (u kanonskim

spomenicima — konkretno u *Suprasalskom rukopisu* — postoje samo riječi *dročćenije*, *udročćenije* i *udročćiti*), ali možda je posrijedi semantička promjena u danom kontekstu. S glagolom *dučiti* 'grditi, vrijeđati, psovati' mogao bi biti u vezi glagol potvrđen kod Hanibala Lucića — iako njegovo značenje u *Akademijinu rječniku*¹² nije točno određeno. Glagol *dučiti se*, koji dolazi kod nekoliko srpskih pisaca od 18. stoljeća ima prema *Akademijinu rječniku* značenje 'truditi se, mučiti se'¹³. Značenje 'truditi, mučiti' bolje bi odgovaralo značenju glagoljaškoga glagola, ali za konačno rješenje potrebna su detaljnija istraživanja.

Kao što je bilo već spomenuto, među rijetkim riječima ima nekoliko posuđenica. Germanizam sam našao samo jedan (*gbotrb* 'kum'; ali usp. također *bot'rb*). I grecizmi — ako zanemarimo indirektno grecizme — dosta su malobrojni (*didaskalb*, *dogmatisati*). Najviše je — i to naravno nije iznenađenje — latinizama (*dikanb*, *diêlozi*, *dunastb*, *dupleksb*, *ekšorcista*, *eneralb*, *glbtuniê*, *glbtunb*, *grapiûnb*, *graviê*).

Zaključak

Istraživanje rijetkih riječi, takvih koje nisu potvrđene u tri druga rječnika, tvori samo djelomičan aspekt cjelokupnog istraživanja leksika hrvatskoglagoljskoga jezika. Daljnja istraživanja bi morala uzeti u obzir crkvenoslavizme koji nisu potvrđeni u (staro-)hrvatskom jeziku. Nije bez interesa i to koje su riječi potvrđene samo u prijevodima nastalim na području Hrvatske. Kod (staro-)crkvenoslavizama bi bilo zanimljivo ustanoviti u kojim crkvenoslavenskim spomenicima dolaze. Istina, nekoliko je takvih pitanja već obrađeno, npr. u članku o preslavizmima za zadnji slavistički kongres u Minsku¹⁴ ili u poglavlju o leksiku u nedavno izdanoj gramatici *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*.¹⁵

Pregled leksika hrvatsko-crkvenoslavenskoga jezika ograničen je time što dosada izdani svesci *Rječnika* odražavaju samo dio leksičkog blaga. Ali usprkos tome dobijamo već danas neku sliku leksika toga jezika.

Na kraju htio bih istaknuti da je *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* odlično polazište i pomoć za različita istraživanja i može biti iskorišten u najrazličitije svrhe.

¹² Jedini primjer kod Hanibala Lucića glasi: »Ja mñu, ne za drugo hvališ ga i dučiš, nego li za rugo, pokli ga li mučiš.« (RHSJ 2 (Četa — Đavli), 1884—1886:851slj.). Glagol ima prema *Akademijinu rječniku* značenje 'hvaliti'.

¹³ RHSJ 2 (Četa — Đavli), 1884—1886:852.

¹⁴ Mihaljević—Šimić 2013.

¹⁵ Šimić 2014.

Literatura

- Bláhová, Emílie. 1997. (Rec.:) Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, 1. Uvod, 2.-5. sv., 1991–1995, *Slavia* 66, 221–223.
- Цейтлин, Раля Михайловна. 1977. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв., Москва: Издательство Наука. 336 str.
- Eichner, Heiner, Johannes Reinhart. 1995. (Rez.:) Etymologický slovník jazyka staroslověnského, 3: dělo – gospodъ, Praha 1992, S. 129–192; 4: gostъ – istonŋti, Praha 1994, S. 193–252 + I–IV; 5: istopiti se – kleti, Praha 1995, S. 253–316.. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 274–282.
- Havránek, Bohuslav. 1929. Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských (Adjektiva s významem latinských adjektiv na *-bilis*). *Slavia* 7, 1928/1929, 766–784.
- Houtzagers, Hubrecht Peter. 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi. 415 str. (Studies in Slavic and General Linguistics, vol. 5)
- Jagić, Vatroslav. 1907. *slověnskaja psal'tyrъ – Psalterium Bononiense. Interpretationem veterem slavica cum aliis codicibus collatam, adnotationibus ornatam, appendicibus auctam*. Adiutus Academiae Scientiarum Vindobonensis. liberalitate edidit V. Jagić, Vindobonae – Berolini – Petropoli MDCCCLVII:Gerold & Soc. – Weidmann – C. Ricker. 968 str.
- Keipert, Helmut. 1977. *Die Adjektive auf -telъnъ. Studien zu einem kirchenslavischen Wortbildungstyp, I. Teil*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 237 str.
- Lencek, Rado. 1993. On the Trail of *vy-Compounds in South Slavic. U knj. Maguire i dr. (eds.) 1993, 344–362.
- Maguire, Robert Alan, Alan Timberlake (eds.). 1993. *American contributions to the eleventh international congress of slavists, Bratislava, August – September 1993, Literature, Linguistics, Poetics*. Columbus Ohio: Slavica. 459 str.
- Mihaljević, Milan (ur.). 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut. 420 str.
- Mihaljević, Milan, Marinka Šimić. 2013. Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. U knj. Turk 2013, 11–23.
- Miklosich, Franc. 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien: Guilelmus Braumueller. 1171 str.
- RCJHR I = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. svezak (a¹ – vrêdъ). Zagreb 2000:Staroslavenski institut. 576 str.
- RCJHR II = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, II. svezak (vrêdъnъ – zapovêdnica), Zagreb 2015:Staroslavenski institut. 640 str.
- Reinhart, Johannes. 1986. Über den Ursprung des adjektivischen Wortbil-

- dingstyps *-telъnъ* im Kroatisch-Kirchenslavischen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 32, 65–70.
- RHSJ 1–23 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio 1–23, Zagreb 1880/1882–1975: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- SDJa II – *Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.)*, Том II (възalkati – dobrodětelъnikъ), Москва 1989:Русский язык. 494 str.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, I–IV, Praha 1958–1997:Academia; Euroslavica. 3204 str.
- SJS V – *Slovník jazyka staroslověnského*, V, Addenda et corrigenda, sešit 53, Zoe Hauptová (ur.). Praha 2010:Euroslavica. 72 str.
- Ružić Sudčev, Šime. 1999. *Pičan i pičònski idiomi*. Pula: C. A. S. H. 159 str.
- Šimić, Marinka. 2014. Leksik. U knj. Mihaljević (ur.) 2014, 365–392.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. 455 str.
- Turk, Marija (ur.). 2013. *A tko to ide? A xmo tam idze?*, *Hrvatski prilozi XV. Međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatsko filološko društvo, 313 str.

Skraćenice citiranih spomenika

- BrLab – Ljubljanski brevijar (kraj 14. st.)
BrN₂ – II. novljanski braevijar (1495.)
BrPm – Pašmanski brewvijar (druga pol. 14. i 15. st.)
BrVO – Brevijar Vida Omišljanina (1396.)
CAc – Zbornik duhovnog štiva (kraj 15. st.)
CBč – Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5 (15. st.)
COxf – Oxfordski zbornik (15. st.)
CPar – Pariški zbornik (1375.)
CPet – Petrisov zbornik (1468.)
CŽg – Žgombićev zbornik (16. st.)
Grig – Grigorovičev parimejnik (12. st.)
Kph – Kopenhagenski misal (kraj 14. st.)
Mar – Marijinsko četveroevanđelje (10.–11. st.)
Mat – Matičin apostol (13. st.)
MNov – Misal kneza Novaka (1368.)
MVat₄ – Misal Illirico 4 (druga polovica 14. st.)
MVat₈ – Misal Illirico 8 (1435.)
NY – Newyorški misal (15. st.)
Oxf373: Oxfordski misal 373 (1463.)
PsFr – Fraščićev psaltir (1463.)
PsLob – Lobkovicov psaltir (1359.)
Pt – Prvotisak misala (1483.)
2Vrb – II. vrbnički misal (1462.)

Rare words in the *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika*
hrvatske redakcije

Abstract

In this paper words in the first two volumes of the Dictionary of the Croatian redaction of the Church Slavonic language (*Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, 2000 and 2015) are analyzed that are not attested either in the Prague Old Church Slavonic dictionary nor in Miklošič's Church Slavonic dictionary nor in the Academic dictionary of the South Slavic Academy. They are called *rare words* in this paper. The two volumes of the Dictionary contain about 2050 head-words each, among them we counted 306 and 262 rare words, respectively. Some of these words are not particularly significant from the point of view of historical lexicology, e.g. proper names from the Bible or derivational variants of frequently attested words. In the analysis special attention is paid to word formation and textology. Rare words from the Dictionary not known from other dictionaries nor from the contemporary Croat language do often contribute to a better understanding of the history of the language.

Ključne riječi: crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije, *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, povijesna leksikologija hrvatskoga jezika, tvorbene inačice

Keywords: Croatian redaction of Church Slavonic, the Dictionary of Church Slavonic of the Croatian redaction (*Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*), historical lexicology of Croat, derivational variants

